

Misjon og eskatologi

Noen observasjoner til Paulus' misjonsteologi på bakgrunn av eskatologiske forventninger i tidlig jødedom

PER JARLE BEKKEN

Innledning

Misjonsbegrepet har i vitenskapelig litteratur vært drøftet i tilknytning til begrepsparet partikularisme og universalisme.¹ Med partikularisme har man ment den tanke at Gud har utvalgt ett folk - Israel - til å stå i et eksklusivt forhold til ham. Med universalisme forstås det at Gud er Gud for alle folkeslag også utenfor Israel. Termen misjon kan da angi en universalisme som betyr utsendelse til alle mennesker overalt. Således har misjon blitt forstått som universalisme i motsetning til partikularisme.² Med den tidlige kristne kirkes misjon ble den jødiske partikularismen overvunnet og et universalistisk syn seiret.³ Dette skarpe skille mellom partikularisme og universalisme stemmer imidlertid ikke med de historiske kildene.⁴ De er ikke nødvendigvis to motsatte begrep når de anvendes på jødisk og kristen selvforståelse. Ifølge jødisk syn har jødene som Guds folk en universell funksjon overfor alle folkeslag.⁵ Således er det mer fruktbart å drøfte begrepet misjon i lys av en partikularistisk universalisme forstått som et dynamisk samspill og forhold mellom den jødiske nasjon, Israel, og de andre nasjoner og folkeslag. Denne artikkelen vil være et lite bidrag i så måte. Jeg skal søke å kontekstualisere sider ved Paulus' misjonsteologi innen-

for eskatologiske forventninger i tidlig jødedom, som var preget av en partikularistisk universalisme: Israels universelle oppgave overfor folkene skulle realiseres i den eskatologiske tid. Det er min tese at slike eskatologiske forventninger utgjør et tradisjonshistorisk «rom» som Paulus' misjonsteologi blir til i. Slik er viktige aspekter av Paulus' misjonsteologi å forstå som en redefinisjon av eskatologiske forventninger i tidlig jødedom, i lys av at Kristus og den eskatologiske tid har inntrådt da Israels framtidshåp og universelle oppdrag skulle realiseres.

Ordet «observasjoner» i tittelen angir at det kun er noen aspekter og perspektiver blant et mangfold av eskatologiske forventninger i tidlig jødedom som blir hentet fram som bakteppe for sider ved Paulus' misjonsteologi. Således er det utenfor denne artikkelens ramme å utfolde både det paulinske og jødiske tekstmateriale i sin dybde og bredde. I særlig grad vil jeg benytte tekster fra Paulus' brev til romerne og Filon av Aleksandrias skrifter. De jødiske tekstene siteres i engelsk oversettelse ifølge de standardiserte vitenskapelige utgaver.⁶

Artikkelen er disponert tematisk ved at jeg henter inn de relevante Paulustekstene underveis på bakgrunn av en skissepreget presentasjon av de ulike eskatologiske forventninger. Jeg avslutter studien med en oppsummering og noen betraktninger.

Følgende temaer og motiver fra tidlig jødisk eskatologi skal skisseres som bakgrunn for noen paulinske perspektiver på forholdet misjon og eskatologi: Messias' universelle herredømme og erobring av nasjonene; Et betinget framtidshåp: Lovens betydning for delaktighet i den eskatologiske tids velsignelser; Israels velsignelser og goder delt med hedningene; Folkenes omvendelse i den eskatologiske tid; Israels gjenreisning.

Messias' universelle herredømme og erobring av nasjonene

Blant de mange eskatologiske tradisjoner innenfor tidlig jødedom finner vi forventningen om en universell erobring av alle nasjoner og folk ved «Messias» og den jødiske nasjon. Denne forventning er allerede formulert i Septuagintas versjon av Num 24:7: «There shall come a man out of his seed, and he shall rule over many nations ... [He] shall consume the nations of his enemies ...» Bruken av Septuagintas versjon av denne teksten i ulike tidlig jødiske skrifter viser at den representerte en levende tradisjon.⁷

Et eksempel på denne eskatologiske forventning gir Filon av Aleksandria i Mos. 1:290, der Filon på grunnlag av Num 24:7 LXX

tegner et bilde av en jødisk «konge» som skal fullende og realisere det universelle oppdrag som ble gitt til Moses da han ble innsatt som konge og ble arving til hele verden (jfr. Mos. 1:149, 155-157): «There shall come forth from you one day a man, and he shall rule over many nations and his kingdom spreading every day shall be exalted on high.» Likeledes referer Filon også i Praem. 93-97 til Num 24:7 LXX, og uttaler at erobringen av folkene er betinget av at jødene overholder Moseloven. I den eskatologiske tid som da vil følge vil det skje at:

... the first boon you will have is victory over your enemies. Either, then, as he says, the war will not pass through the land of the godly at all, but will dissolve and fall into pieces of itself when the enemy perceives the nature of their opponents, that they have in justice an irresistible ally ... Or if some fanatics ... come careering to attack ..., they are unable to win. Because, forced back by your superior strength, they will fly headlong ... Some ... will turn their backs and present admirable targets to their enemies ... For "there shall come forth a man", says the oracle, and leading his host to war he will subdue great and populous nations ... (Praem. 79, 93-95).

Uten at det her er tale om en davidisk konge eller uten å bruke termen «Messias», har «the man», som en eskatologisk verdenserobrer av mange nasjoner, trekk felles med «Messias» i andre «messianske» tolkninger av Num 24:7 i tidlig jødiske skrifter. Den samme eskatologiske forventning om at den jødiske nasjon og dens verdensherre («Messias») skulle erobre verden og danne et jødisk verdensvidt imperium, er også belagt i andre skrifter fra tidlig jødedom (Dan 7:14; Jub. 26:23; 39:4; Sib. Or. 3:49; 5:414-416; 1. Enoch 62:6, 9; T. Sim. 7:2; T. Levi 2:11; 4:3-4; 18:1-9; T. Jud. 24:6; T. Zeb. 9:8; T. Benj. 10:5; Pss. Sol. 17:29-30; 4. Ezra 6:26).

I likhet med Filon har også Paulus en eskatologisk forventning om en jødisk verdenserobrer, Kristus, som skal underlegge seg verden og være Herre over nasjonene. Mens Filons håp om en «konge» i Mos. 1:290 og Praem. 95 var begrunnet i Mosebøkene, var Paulus' kristologi basert på utsagn hos profetene og Salmene om en Davidkonge. I Rom 15:12 er det f. eks. Jes 11:10 som utgjør den gammeltestamentlige basis for forventningen om en framtidig konge som skal reise seg for å herske over nasjonene: «Og Jesaja sier: Isais rotskudd skal komme, han som reiser seg for å herske

over folkene, til ham skal folkeslagene sette sitt håp.» Dette sitatet er en noe forkortet versjon av Septuagintas greske tekstversjon, og skiller seg fra den hebraiske utgave i TM. Septuaginta introduserer motivene om at Isais rotskudd skal «herske» over folkene, og at de vil sette sitt «håp» til ham. En vanlig forståelse av Rom 15:12 er at Paulus her tolker Jes 11:10 som en allerede realisert profeti.⁸ Ifølge denne tolkningen forstår Paulus Jesus som den salvede konge, Messias, som tar imot jøder og hedninger på samme vilkår. E.P. Sanders kommenterer Paulus' bruk av Jes 11:10 i Rom 15:12 slik:

“Root of Jesse” refers to an anointed Davidic king, that is, a Messiah, but as Paul and other Jewish Christians thought, *the* Messiah, whom they believed to be Jesus. This prophecy meant to Paul that, since the Messiah had come, it was time for the Gentiles to be brought under his rule - and he, Paul, was the chief appointed to see that this was done.⁹

I følge Sanders er troen på Jesus som Messias, som skal erobre verden og underlegge seg folkene, utgangspunktet for Paulus' misjonsvirksomhet og selvforståelse som apostel: Paulus er Jesu Kristi apostel til nasjonene.¹⁰ Rom 1:3-5 kan siteres som videre eksempel på dette motiv: «... hans Sønn, Jesus Kristus, ... kommet av Davids ætt ... innsatt som Guds mektige Sønn da han stod opp fra de døde. Ved ham har jeg fått nåde og apostelembete, for at jeg i alle folkeslag skal føre mennesker til lydighet og tro ...» Det bilde Paulus her tegner av den kosmiske autoritet som ble gitt til Jesus ved hans innsettelse som Guds Sønn, samsvarer med Filons beskrivelse av hvordan Moses ble innsatt som universell konge i Mos 1:155-156:

For, since God judged him worthy to appear as a partner of His own possessions, He gave into his hands the whole world as a portion well fitted for His heir. Therefore, each element obeyed him as its master, changed its natural properties and submitted to his command, and this is perhaps no wonder.¹¹

Mens Filon altså tenkte seg at Moses' universelle oppdrag skulle fullendes ved en framtidig «messiansk» verdenserobrer, var dette framtidshåp ifølge Paulus i ferd med å bli realisert ved misjonsoppdraget med å bringe alle folkeslag til lydighet og tro på Jesus Messias. Denne partikulære universalisme kommer til uttrykk i synet på Jesus Kristus som Israels Messias i Rom 9:5: «... og fra dem er

Kristus kommet som menneske ...» Det er slik mulig å se Paulus' apostolat som en oppfyllelse av Israels eskatologiske oppdrag overfor nasjonene. I så måte kunne en adekvat betegnelse av Paulus være: *Israels eskatologiske apostel* til nasjonene.¹²

Selv om den tidlige kristne misjon var en erobring av folkene med fredelige midler, er det også trekk fra jødiske militære og eskatologiske erobringstanker i Paulus' bilde av hvordan Kristus underlegger seg verden og alle kosmiske autoriteter. Innen rammen av militære tanker om erobring er således korsfestelsen tolket som en triumf over makter og myndigheter: «Han avvæpnet makten og myndighetene og stilte dem fram til spott og spe da han triumferte over dem på korset» (Kol 2:15).

Ifølge 1. Kor 15:24f., vil Kristi erobring og seier over alle autoriteter være fullendt i den eskatologiske slutfase: «Så kommer enden, når han overgir sin kongemakt til Gud, etter han har tilintetgjort all makt, myndighet og velde. For han skal herske som konge inntil Gud har lagt alle fiender under hans føtter.»

Følgelig var Paulus og andre misjonærer soldater som kjempet i en ideologisk krig:

Vi lever som mennesker, men vi kjemper ikke som mennesker gjør. For våre våpen er ikke fra mennesker, men de har sin kraft fra Gud og kan legge festninger i grus. Vi river ned tankebygninger og alt stort og stolt som reiser seg mot kunnskapen om Gud, og vi tar hver tanke til fange under lydigheten mot Kristus (2. Kor 10:3-5).¹³

H. Windisch skrev følgende kommentar til dette skriftstedet: «... die Vorstellung von dem in kriegerischem Kampf die Welt erobernden jüdischen Messias ist auf das sonst so friedsame Werk der Ap. übertragen.»¹⁴

Til tross for at apostlene og misjonærene erfarte lidelser og forfølgelser, kan deres arbeid sees som seier og triumf: «Men Gud være takk, som i Kristus alltid fører oss med i sitt seierstog og gjennom oss sprer kunnskapen om ham som en duft, på hvert et sted» (2. Kor 2:14).¹⁵

Et betinget framtidshåp: Lovens betydning for delaktighet i den eskatologiske tids velsignelser

I flere tidlig jødiske skrifter og senere rabbinske tekster finner vi tanken om at Gudsfolkets omvendelse og lovoppfyllelse er betin-

gelse for delaktighet i den eskatologiske tids velsignelser og forløsning (Praem. 79ff.; Jub. 1:22f.; 5:17; 23:26; 4 Ezra 4:35-37; 2 Apoc. Bar. 23:4-5; 44:7-8; 46:5f.; 48:22; 84:2, 6; 85:4; T. Dan. 6:4; T. Jud. 26:1; As Mos 1:17; jfr. Aboth 5:20; b Joma 86 b; b Sanh 97 b).¹⁶

Jeg skal her vise hvordan dette motivet synes å utgjøre bakteppet for å forstå Paulus' syn på forholdet Loven, Kristus og evangeliet når det gjelder vilkårene for å få del i den eskatologiske frelse. En sammenligning av hvordan både Filon og Paulus anvender Deut 30:12-14 i eskatologisk kontekst kan tjene til å illustrere dette. Først vil jeg gi en kortfattet presentasjon av innholdet i Filons tekst Praem. 79-97.

Praem. 79-97 tilhører den litterære kontekst 79-126 som beskriver de eskatologiske velsignelser. Blant disse velsignelser nevner Filon seier over fiendene (Praem. 85-97), rikdom (Praem. 98-107), et langt og godt liv (Praem. 108-117) og fritakelse fra sykdom (Praem. 118-126). I Praem. 79-84 uttrykker Filon oppfyllelse av Loven som positiv betingelse for realiseringen av de eskatologiske velsignelser. Lovobservansens betingelse er gjengitt i Praem. 79, som en anvendelse av Deut 28:1 i form av en kasuistisk lovregel: «If, he [Moses] says, you keep the divine commandment in obedience to his ordinances and accept his precepts, not merely to hear them but to carry them out by your life and conduct, ...» Lovens funksjon med vekt på dens oppfyllelse, er senere gjentatt i Praem. 82, 98, 101, 108, 110, 119 og 126. I Praem. 80-83 gir Filon en begrunnelse for at lovoppfyllelse er mulig og innen oppnåelig rekkevidde. Dette skjer ved en eksegetisk parafase av Deut 30:12-14. Vi gjengir her Filons eksegetiske anvendelse av Deut 30:14, hvor ordene fra denne teksten står i kursiv og vekten på lovoppfyllelsen er markert med uthevet skrift:

... No, it is *close by*, very near, firmly set in three of the parts of which each of us is constituted, *mouth and heart and hand*, representing in a figure respectively speech and thought and **action** (Praem. 80).

For if our words correspond with our thoughts and intentions and our **actions** with our words and the three mutually follow each other, bound together with indissoluble bonds of harmony, happiness prevails and happiness is wisdom pure of all falsehood, the higher and the lower wisdom, the higher for the worship of God, the lower for the regulation of the human life (Praem. 81).

Thus while the commandments of the laws are only on our lips our acceptance of them is little or none, but when we add thereto **deeds ... deeds** shown in the whole conduct of our lives ... (Praem. 82).

For who ... would not admit that surely that nation alone is wise and full of knowledge whose history has been such that it has not left the divine exhortations voided and forsaken by the **actions** which are akin to them, but has fulfilled the words with laudable **deeds**? (Praem. 83).

I Praem. 79 og 85-92 utdyper Filon den første eskatologiske velsignelse som seier over fiendene. Av fiender fins det to slag: ville dyr og mennesker. De ville dyr vil bli temmet når mennesket beseierer det ville dyr i seg selv ved å overholde Loven. Her henspiller Filon på tekster som Gen 1:26/28 om menneskets herredømme over dyrene kombinert med ideer fra Jes 11:6-9 om fred blant dyrene. I Praem. 93-97 uttaler Filon håpet om seier over de menneskelige fiender. Dette vil skje enten som en seier uten krig eller hvis noen angriper, vil de bli beseiret. I det siste tilfellet vil dette kunne skje ved at en eskatologisk hærfører vil lede den hebreiske nasjon til seier over nasjonene. Uten å bruke termen «Messias», ser Filon muligheten av en ikke-davidisk Messias-skikkelse som skal komme og lede Gudsfolket til seier og herredømme over nasjonene. En nøkkel til å forstå Filons håp om en realisering av de eskatologiske velsignelser på betingelse av Gudsfolkets lovoppfyllelse ligger i hans syn på Moseloven. For Filon er Loven manifestasjonen av de kosmiske lover og prinsipper.¹⁷ Slik er Gudsfolket som gjør etter Loven de virkelig sanne mennesker. Dette folk vil derfor spille en avgjørende rolle i gjenopprettelsen av idealtilstanden i menneskets forhold til Gud, dyreverden og naturen i den eskatologiske tid.¹⁸

I likhet med Filon knytter også Paulus i Rom 10:4-10 an til en anvendelse av Deut 30:12-14 om lovoverholdelse i et eskatologisk perspektiv. I motsetning til Filon tolker Paulus imidlertid Deut 30:12-14 mot prinsippet om lovoverholdelse som betingelse for eskatologisk velsignelse (jfr. sitatet fra Lev 18:5 i Rom 10:5). Dette prinsipp, som avgrenser Gudsfolket som Moselovens folk til forskjell fra andre folk, er satt ut av kraft i og med at Kristus har kommet som Herre for alle folk uten forskjell på jøder og greker (Rom 10:12). Således kan Paulus anvende Deut 30:12-14 i Rom 10:6-10 om «rettferdighet av tro», Kristus og «troens ord», fordi «ordet» som er «nær»

(jfr. sitatet fra Deut 30:14 i Rom 10:8) ikke lenger er Moselovens «ord», men evangeliet om Kristus. I stedet for overholdelse av Moseloven som betingelse for delaktighet i den eskatologiske tids frelse, gjelder for Paulus tro på Kristus (Rom 10:9-10).¹⁹ I Rom 10:14-21 rapporterer Paulus om at misjonsforkynnelsen har nådd ut til alle folk. Imidlertid er situasjonen den at majoriteten av det jødiske folk fortsatt står utenfor frelsen brakt nær med evangeliet om Kristus, mens hedningefolkene allerede har fått del i den eskatologiske tids velsignelse. Måten Paulus betrakter denne omstendighet i sin misjonsteologi fører oss over til neste avsnitt.

Israels velsignelser og goder delt med hedningene

I tidlig jødisk eskatologi finnes flere motiver om hva som skal skje med hedningefolkene i endetiden,²⁰ bl.a. motivet om at hedningefolkene vil bli delaktig i den eskatologiske tids «frelse», som en følge av at Israel som Guds folk blir fornyet (Tob 13:11; 14:6-7; 1 Enoch 10:21; 90:30-33; 91:14; Sib. Or. 3:564-570, 715-723, 757-775; 2 Apoc. Bar. 72:1-6; Filon: Mos. 2:43-44; Praem. 87-88; Jes 54:15 LXX; Amos 9:12 LXX; T. Levi 18:3, 9; T. Naph. 8:3-4; T. Jud. 24:2, 3, 6; 25:5; T. Zeb. 9:8; T. Benj. 10:3-11).

I denne sammenhengen skal jeg kort referere og sitere fra to av de ovenfor nevnte tekstene, nemlig Praem. 87-88 og T. Judah 24, som eksempler på tanken om at folkene vil få del i Israels velsignelse.

I Praem. 87 knytter Filon håpet om velsignelse for alle til «*some*» som er «*worthy of salvation*»: «... when He judges that there are some worthy of salvation, men of peaceful disposition who cherish brotherly affection and good fellowship, ...» I lys av konteksten Praem. 79-126, referer disse «*some*» seg til det jødiske folk som overholder Loven. Som vi har sett ovenfor, er velsignelsene i den eskatologiske tid betinget av at det jødiske folk overholder Loven. I Praem. 87 finner vi det eskatologiske framtidshåp om at Lovfolkets velsignelser vil bli delt med andre folk uttrykt slik: «... because their will is to bring their private blessings into the common stock to be shared and enjoyed by all alike.» Filon har en lengsel og et håp om velsignelse for alle folk som han uttrykker på følgende måte: «Would that this good gift might shine upon our life and that we might be able to see that day ...», Praem. 88.

I T. Jud. 24:2-3 omtales hvordan Messias mottar Ånden og utøser den: «And the heavens will be opened to him to pour out the blessing of the Spirit of the holy Father, ...»²¹ Det er interessant at

Ånden i T. Jud 24:2 karakteriseres som en velsignelse.²² Selv om det ikke eksplisitt blir uttalt, er det også sannsynlig at representanter fra folkene er inkludert blant mottagere av den messianske velsignelse, siden T. Judah 24:6 beskriver Messias' herredømme over folkene, som et ekko av skriftsteder som Jes 11:1, 10 og Joel 3:5: «... and in it a rod of righteousness will arise to the nations to judge and save all who call upon the Lord.»²³

Jeg skal nå peke på noen tekster hos Paulus som viser hvordan forventningen om at Israels frelsesgoder og velsignelser skal deles med andre folk er reflektert i Paulus forståelse av sin egen sendelse med evangeliet til folkene.

I Rom 10:11-13 gjør Paulus det klart at frelsen på betingelse av tro på Kristus var ment å inkludere jøder såvel som hedninger. Således var det ikke lenger eksklusivt Lovens gjerninger (Rom 9:32; 10:5) som markerte grunnlaget for tilhørighet til det eskatologiske Gudsfolket, men den inklusive tro på Jesus Kristus som Lovens endemål (Rom 10:4, 6-13). Følgelig var frelsen åpen for jøder og ikke-jøder på samme vilkår, siden Kristi komme medførte at skillet som Loven satte mellom jøder og hedninger var opphørt: «For her er det ikke forskjell på jøde og greker. Alle har den samme Herre, og han er rik nok for alle som påkaller ham. Hver den som påkaller Herrens navn, skal bli frelst» (Rom 10:11-13). I likhet med T. Jud. 24:6 knytter Paulus an til Joel 3:5 for å beskrive påkallelser som utgangspunkt for å få del i den messianske frelsesrikdom. I Rom 10:8, 14-17 beskriver Paulus videre hvordan troen, påkallelser og hørelsen av evangeliet gjøres mulig gjennom utsendelsen av evangeliets budbringere, Paulus selv inkludert. Igjen kan vi se hvordan Paulus framstår som Israels eskatologiske apostel til folkene, hvor evangelieforkynnelse og misjon til folkene kan betraktes som en eskatologisk oppfyllelse av det jødiske framtidshåp om at de ikke-jødiske folk skulle få del i frelsen gjennom Israel. I denne sammenheng er det derfor interessant at Paulus i Rom 9:5 og Rom 11:1 poengterer henholdsvis Kristus' og sin egen herkomst fra det jødiske folk.

Tanken om at hedningene har fått del i Israels åndelige goder og velsignelse omtales også andre steder i Romerbrevet. I Rom 15:27 sier Paulus at siden hedningene har fått del i Israels åndelige goder, så er det også rett at hedningene gjengjelder med materielle goder overfor menigheten i Jerusalem.

I Rom 15:29 uttaler Paulus sin visshet om at han ved sitt komme til Rom skal bringe en «rikdom av Kristi velsignelse». Dette verset

samsvarer med Rom 1:11 hvor Paulus uttaler at han vil gi romerne del i en «Åndens gave». Denne parallellen til Rom 15:29 i Rom 1:11 tyder på at Paulus med uttrykket «Kristi velsignelse» har tenkt på Ånden og Åndens gaver. Korrespondansen mellom evangelieforkynnelse og Åndens gaver på disse steder i Romerbrevet har også en parallell i 1. Kor 1:5-7. Åndens velsignelse og gave ved Kristus til jøder og hedninger er også omtalt i Ef 1:3 og Tit 3:6.

I Gal 3:1-14 tolker Paulus Åndens gave formidlet til galaterne ved hans forkynnelse om Kristus som en oppfyllelse av løftet til Abraham om velsignelse for alle verdens folk.²⁴ I Gal 3:14 er Ånden underforstått som en velsignelse formidlet ved Jesus Messias likesom i T. Jud. 24:2.

Ekskurs

I Filons skrifter kontrasteres ofte jøder som har sveket sin jødiske religion på en eller annen måte med jødiske proselytter.²⁵ I Praem. 152 finner vi et eksempel på dette:

The proselyte exalted aloft by his happy lot will be gazed from all sides, marvelled at and held blessed by all for two things of highest excellence, that he came over to the camp of God and that he has won a prize suited to his merits, a place in heaven firmly fixed, greater than words dare describe, while the nobly born who has falsified the sterling of his high lineage will be dragged right down and carried into Tartarus itself and profound darkness. Thus may all men seeing these examples be brought to a wiser mind and learn that God welcomes the virtue which springs from ignoble birth, that he takes no account of the roots but accepts the full-grown stem, because it has been changed from a weed into fruitfulness.

I Praem. 152 bygger denne kontrasten mellom ekskluderte jøder og inkluderte proselytter på en eksegetisk parafrase av Deut 28:43 LXX:

The stranger in your midst shall rise high above you and you will come down lower and lower. He will lend money to you and not you to him. He will be the head and you the tail.

Praem. 152 tilhører avsnittet Praem. 127-161, som beskriver konsekvensene av ulydighet mot Loven i et eskatologisk perspektiv. Det betyr at Filon regner med et rollebytte mellom proselytter og jødiske frafalne som en eskatologisk mulighet en gang i framtiden. I Praem. 152 relativiserer Filon tanken om fysisk avstamning som kriterium for tilhørighet til Gudsfolket ved å anvende bildet av proselyttene som ville grener som har blitt til en fullvoksen stamme som bærer frukt. Med dette bilde sikter Filon til hvordan proselyttens dyd er den moralske kvalitet som fortjener en plass i det himmelske (Gudsfolk). Den fysiske avstammings opphav illustreres videre av Filon med bildet av en rot for å få fram at Gud ønsker

velkommen dyden uavhengig av den fysiske avstamning. Således er det verken proselyttens dårlige avstamning eller den jødiske frafalnes gode avstamning som avgjør tilhørighet til Gudsfolket.²⁶

Praem. 152 kan sammenliknes med Rom 11:17-24:

Noen av grenene er nå brukket av, og du som var en vill oljekvist, er blitt podet inn blant grenene og har fått del i sevjen fra roten. Men innbill deg ikke at du er bedre enn grenene. Gjør du det, så husk at det ikke er du som bærer roten, men roten som bærer deg! Du sier kanskje: «Grenene ble brukket av for at jeg skulle bli podet inn.» Javel, men de ble brukket av på grunn av vanтро, og du blir stående på grunn av tro. Vær ikke overmodig, men frykt Gud! Sparte han ikke de naturlige grenene, skal han heller ikke spare deg. Så ser du altså at Gud er både god og streng. Streng er han mot dem som er falt, men mot deg er han god, dersom du holder fast på hans godhet. Ellers skal du også bli hogd av. Men også de andre skal bli podet inn, dersom de ikke holder fast på sin vanтро. Gud har makt til å pøde dem inn igjen. Du ble hogd løs fra et vilt oliventre og mot naturens orden podet inn på det gode treet.

Det er berøringspunkter mellom Praem. 152 og Rom 11:17-24 som beforder en nærmere sammenligning.²⁷ Dersom vi erstatter Filons jødiske proselytter med Paulus' kristne «proselytter» og Filons «dyd» med Paulus' «tro», finner vi likheter såvel i tankemønstre som billedbruk. Likhetene taler for at både Filon og Paulus benyttet seg av motiver anvendt om proselytisme i samtidig jødedom. På en tilsvarende måte som Filon, regner Paulus med et rollebytte mellom vanтро jøder og inkluderte kristne «proselytter», - ikke som en mulighet i framtiden -, men som en rapport om hendelser som har funnet sted. Likeledes er det en parallell til Filon i måten Paulus beskriver de kristne «proselytter» som ville kvister som Gud har podet inn på det kultiverte treet. Ifølge Paulus har avkuttingen av de naturlige grener gitt plass for de ville grenene til å bli podet inn. Dessuten, i likhet med Filon bruker Paulus bildet med treet og grenene for å illustrere Guds upartiskhet og suverene frihet uavhengig av opphav og fysisk avstamning. Imidlertid vender Paulus seg med dette bildet til hedenske kristne som en advarsel mot å bli overmodig på jødernes bekostning. Paulus understreker derfor at de kristne «proselytter» er innpodet på treet og er holdt oppe av roten på grunn av tro (Rom 11:18). Som Filon anvender Paulus her bildet av roten som opphavet til ens avstamning. Bildet med roten refererer seg hos Paulus sannsynligvis til Abraham.²⁸ De vanтро jøder er beskrevet som grener som naturlig hører med til treet, men som er hogd av på grunn av vanтро (Rom 11:23).²⁹ På tilsvarende vis som i Israels historie, har Gud nå ifølge Paulus handlet suverent i forhold til Gudsfolket, uavhengig av fysisk avstamning. Dette har Gud gjort ved midlertidig å ekskludere de vanтро jøder og inkludere de kristne «proselytter» i det sanne Gudsfolket. Slik er Paulus' tankegang i Rom 11:17-24 på linje med den i Rom 9:6-33, og tjener til å forklare det rollebytte som har funnet sted mellom vanтро jøder og kristne «proselytter» på grunn av deres ulike reaksjon på det evangelium som Paulus og andre misjonærer har forkynt (jfr. Rom 10:1-21).

Folkenes omvendelse i den eskatologiske tid

I tidlig jødedom finnes i mangfoldet av eskatologiske ideer også tanken om at hedningene skal inkluderes ved siden av det jødiske folk, og at hedningene, individuelt eller som nasjoner, skal bli jødiske proselytter. Det er motivet om hedningenes omvendelse og jødisk proselytisme i den eskatologiske tid jeg her kort vil berøre. Relevante jødiske tekster er: Filon, Mos. 2:44; Praem. 152; 4. Ezra 7:63; Pseudo-Philo 11:1-2; Wisd. 18:4; Sib. Or. 3:716-719; jfr. Sopre Deut Berakah 354, f. 147a.

I Sib. Or. 3:716-719 omtales hedningenes tilbedelse av Gud, og deres forhold til Loven på følgende vis: «Come, let us all fall on the ground and entreat the immortal king, the great eternal God. Let us send to the temple, since he alone is sovereign and let us all ponder the Law of the Most High God,...» Filon uttrykker i Mos. 2:44 håpet om at nasjonene vil anta de jødiske lover: «I believe that each nation would abandon its peculiar ways, and, throwing overboard their ancestral customs, turn to honouring our laws alone.» Bakgrunn for dette håp er Filons syn at Loven i prinsippet er lov for alle folk siden den er en manifestasjon av de kosmiske lover. Et senere rabbinisk avsnitt, Sopre Deut Berakah 354, f. 147a, som er en eksegetisk kommentar til Deut 23:19, viser hvordan individer og folkene er sett sammen uten at det dras noe skarpt skille mellom dem:

The peoples and their kings will come together on business to Palestine, and they will say, "Since we have troubled ourselves to come hither, let us look at the business of the Jews, and what its nature is," and so they will go to Jerusalem, and they will observe how Israel worships One God only, and eats one sort of food only, while of the nations, each worships different gods, and the food of one is not the food of the other, and they will say, "It is well to join this people," and they will not budge from Jerusalem until they are made proselytes, and they will offer sacrifices and burnt offerings.³⁰

På denne bakgrunn blir debatten i den tidlige kristne kirke omkring hedningenes omvendelse og deres forhold til Loven forståelig. Slik er f.eks. Galaterbrevet å se som en diskusjon omkring spørsmålet om hedningenes omvendelse, og hvilken rolle Loven skulle ha i den eskatologiske situasjon som var inntrådt med Kristus. Det eskatologiske perspektivet er eksplisitt uttalt i Gal 1:3-4,

hvor Paulus taler om frigjøringen fra den nåværende onde verden ved Jesus Kristus. Siden dette er uttalt i brevets innledning, anlegger det eskatologiske perspektivet et synspunkt på hele brevet. Bare noen momenter kan antydes innenfor rammen av denne studien.

Ifølge de få opplysninger Galaterbrevet gir oss, kan vi se for oss følgende situasjon som bakgrunn for brevets avfattelse: Paulus' opponenter gikk inn for at hedningene som hadde kommet til tro på Kristus skulle stadfeste sin tilhørighet til Gudsfolket ved å bli jødiske proselytter gjennom å la seg omskjære (Gal 4:17-18; 5:10-12; 6:12). Paulus tar avstand fra sine opponenter (jfr. Gal 2:4) som ikke trakk de samme eskatologiske konsekvenser av at Messias var kommet. Galaterbrevet reflekterer at også Paulus' forkynnelse om omvendelse har sin bakgrunn i en jødisk proselytisme hvor hedningenes omvendelse bestod av følgende tre aspekter:

1) *En religiøs omvendelse fra hedensk polyteisme til jødisk mono-teisme.*

Gal 4:8-9 illustrerer denne omvendelse fra de mange avguder til den ene sanne Gud: «Den gang dere ikke kjente Gud, var dere slaver under de guder som i virkeligheten ikke er guder. Men nå når dere kjenner Gud ...»³¹ En tilsvarende formulering om hedenske konvertitter finner vi hos Filon, Virt. 102-104: «the proselytes ... abandonment ... the temples and images of their gods ... to the worship of the one and truly existing God.

2) *En etisk omvendelse fra hedensk livsstil til jødisk/kristen livsstil og moral.*

Lastekatalogen i Gal 5:19-21 har flere felles punkter med Filons beskrivelse av den livsstil en hedning forlater ved sin omvendelse til jødedommen. For eksempel gir Filon i skriftet *De Vita Contemplativa* en beskrivelse av hedningenes liv bestående av avgudsdyrkelse, umoral og et utsvevende selskapsliv. I Gal 5:19-21 blir det hedenske livet fremstilt slik: «Kjødets gjerninger er: hor, umoral, utskeielser, avgudsdyrkelse og trolldom, fiendskap, ... og mer av samme slag.» I Gal 5:22-23 gir Paulus så en «dydskatalog» som karakteriserer det nye livet under Ånden: «Men Åndens frukt er kjærlighet, glede, fred, overbærenhet, vennlighet, godhet, trofasthet, tålsomhet og selvbeherskelse.» Hos Filon beskrives proselyttenes nye liv under Loven slik i Virt. 182: «The proselyte becomes at once temperate, continent, modest, gentle, kind, humane, serious, just, high-minded, truth-lovers, superior to the desire for money and pleasure ...» Likhetene mellom Paulus' og Filons beskrivelser er så nære at det er klart at Paulus' har benyttet jødiske tradisjoner

knyttet til proselytters omvendelse i sin forkynnelse overfor galatnerne. Paulus' misjon og forkynnelse hadde sine særdrag som avvek fra jødisk proselytisme, ikke minst når det gjelder det tredje aspektet i hedningenes omvendelse:

3) *Jødisk proselytisme: Fra de mange folk til det jødiske folk.*

Kristen proselytisme: Fra de mange folk til Guds folk som et samfunn på tvers av nasjonene.

Filon kan igjen illustrere jødisk proselytisme på dette punkt. I Virt. 102-104 beskriver han hvordan proselyttene ved sin omvendelse har forlatt deres familie, land og skikker:

«... abandoning their kinsfolk by blood, their country, their customs ...». Proselytten har trådt inn i «a new and godly commonwealth (politeia)» (Spec 1:51). I Virt. 180 sies det at dette betyr å tre inn i en borgerrett regulert av Loven («the government [politeia] of the best law»). Ifølge Filon er Abraham som den første proselytt standard og mønster for senere proselytter som vender om og trer inn i «a commonwealth (politeia), full of true life and vitality» (Virt 219).

I stedet for en proselytisme som innlemmet de hedenske konvertitter i det jødiske folk under Moseloven, ble «proselyttene» som bekjente seg til Jesus Kristus ifølge Paulus integrert i et tverrnasjonalt folk som rommet både jøder og hedninger. Hos Paulus blir eskatologiske ideer knyttet til hedningers omvendelse ombøyd: hedninger innlemmes i et rekonfigurert Israel (jfr. Gal 6:16) som kristne «proselytter» uten krav om omskjærelse og lovoverholdelse (Gal 2:3-5). Lovens rolle som konstitutivt grunnlag for å leve som «proselytt» blir erstattet med tro på Kristus. Spørsmålet om omskjærelsens og Lovens betydning for hedninger i prosessen med å få status som jødisk proselytt, ble av Paulus satt inn et eskatologisk perspektiv og besvart ut fra at Kristus har overtatt Lovens plass og funksjon. Således betraktet ikke Paulus hedningenes omvendelse kun som en eskatologisk addisjon av hedninger til tilbedende jøder. I stedet argumenterte Paulus for et annet prinsipp som eskatologisk sidestilte jøder og hedninger innenfor et tverrnasjonalt fellesskap (Gal 3:28; 5:6; 6:16). Slik heter det f. eks. også i Rom 4:11-12 at de to grupper av omskårne jøder og uomskårne hedninger begge har Abraham som far ved tro på Jesus Kristus.

Israels gjenreisning

I sin bok *Jesus and Judaism* har E.P. Sanders utvidet den teologi som han kalte «covenantal nomism» til også å omfatte tanken om Israels gjenreisning. Ifølge Sanders kan Paulus' misjonsteologi i Rom

9-11 tas som et eksempel på det han kaller "Jewish restoration eschatology":

The hope for restoration presupposes God's loyalty to the covenant with Israel and, in most of the expressions of it which are still available, the expectation that Israel would show its loyalty to God by obeying his law. That is, the theology includes what I have elsewhere called a 'covenantal nomism', but extends to embrace a further element: restoration. ... We may again refer most readily to Paul. He reflects the common view that God is faithful to his covenant promises in Rom. 9.4; 11.29; the hope for the redemption of Israel is implied throughout Rom. 11 in particular and is precisely enunciated in 11.26 ...³²

Sanders nevner også følgende andre tekster som eksempler på en jødisk gjenreisningsteologi: Dan 12:1-4; 1 Enoch 38:4-6; 46:4; 53:2-7; 90: 28-36; 91,12f.; Jub. 23: 4. Ezra 11:45; 12:31-33; 13:49; 2 Apoc. Bar. 51:5; 85:4; Apoc. Abr. 31; T. Levi 2:10; Praem. 162ff.; Sirach 35; 1QM 13-14.

Det universelle perspektivet og det dynamiske samspill og forhold mellom Israel og nasjonene kommer klart til uttrykk i det eskatologiske perspektiv som Paulus gir i Rom 11. I Rom 11:13-14 uttaler Paulus at hans tjeneste som hedningenes apostel dypest sett sikter mot Israels frelse: «Så sant som jeg er hedningenes apostel, setter jeg min tjeneste høyt; jeg gjør det med det håp at jeg kan gjøre mine landsmenn misunnelige og frelse noen av dem.» Med henblikk på Paulus' videre teologi om Israels gjenreisning i Rom 11, gir igjen Filons eskatologiske perspektiv i Praem. 162-172 et interessant materiale til sammenligning.

Først vil jeg gi en kort oversikt over innholdet i Praem. 162-172. Dersom jøder i diasporaen som har forlatt sine forfedres undervisning og lære, omvender seg og bekjenner sine synder, vil de finne nåde hos Gud (Praem. 162-163). Her kommenterer Filon at forbannelesene som har rammet de ulydige jødene (jfr. Deut 28:15ff.) mer tjente som disiplinierende advarsler enn å være ment for å ødelegge dem.³³ Denne omvendelse vil føre til at de som hersket over dem i diasporaen vil sette dem fri, skamfulle over å herske over mennesker bedre enn dem selv (Praem. 164).³⁴ Ifølge Praem. 166-167 var det tre faktorer som bidro til jødene forsoning med Gud: 1) «the clemency and kindness of Him to whom they appeal, who ever prefers forgiveness to punishment»; (2) «the holiness of the

founders of the race» som «cease not to make supplications for their sons and daughters ...»,³⁵; (3) «the reformation working in those who are being brought to make a covenant of peace». I Praem. 168 skildrer Filon jødernes tilbakevending til deres hjemland. Da de har ankommet vil landet gjenoppbygges, fornyes og bli fruktbart: «... the cities which but now lay in ruins will be cities once more; the desolate land will be inhabited; the barren will change into fruitfulness ...»³⁶ I Praem. 169-172 beskrives det store omslag i jødernes situasjon: De som har forfulgt den jødiske nasjon vil «reap the rewards of their cruelty» (Praem. 171). Til slutt vil nye vekster skyte opp fra roten til den jødiske nasjon (Praem. 172). Med dette bildet sikter Filon til at om en rest av dyd er tilbake, vil det av denne framstå de fineste kvaliteter i menneskelivet, av hvilke stater og nasjoner bygges opp med gode borgere og en stor befolkning.

Det er interessant at mange av de motiver som rommes i Filons eskatologi i Praem. 162-172 gjenfinnes også hos Paulus i Rom 11.³⁷ I denne sammenheng skal jeg kort antyde noen av disse. Grunnlaget for Paulus' håp om en framtidig gjenreisning av Israel er reflektert i følgende motiver: a) Guds miskunn: «Gud la alle under ulydigheten for å kunne miskunne seg over alle» (Rom 11:32); b) Guds nåde og gaver: «For Gud angrer ikke sine nådegaver og sin utvelgelse» (Rom 11:29); c) Fedrene: «Men på grunn av utvelgelsen er de elsket av Gud - for fedrenes skyld» (Rom 11:28). Disse motiver er parallelle til de som Filon beskrev som 'intercessors' i Praem. 166-167, og som førte til forsoning mellom de ulydige jøder og Gud. I tillegg kan det anføres at Filon i Praem. 168 og Paulus i Rom 11:26 begge synes å knytte Israels gjenreisning geografisk til landet med Jerusalem/Zion som sentrum: «På denne måten skal hele Israel bli frelst, slik det står skrevet: Fra Sion skal redningsmannen komme,...» (Rom 11:26).³⁸ Dessuten, Filons beskrivelse av Israels gjenreisning med bruk av bildet om nye vekster som skal skyte opp fra den jødiske nasjons rot, har en parallell i Paulus' måte å skildre Israels fornyelse med bilde av grenene som skal podes tilbake til treet med sin intakte rot. Disse observasjonene av felles motiver tyder på at Filon og Paulus benyttet beslektede tradisjoner i deres framstilling av Israel gjenreisning i den eskatologiske tid.

Oppsummering

I denne artikkelen har jeg søkt å belyse aspekter ved Paulus' misjonsteologi om Israel og folkene ut fra eskatologiske forventninger og ideen om en partikularistisk universalisme i tidlig jødedom. På denne

bakgrunn er Paulus' teologi om det dynamiske forhold mellom Israel og folkene å se som en redefinisjon av jødiske eskatologiske forestillinger i lys av at Kristus og den eskatologiske tid var inntrådt da Israels framtidshåp og universelle oppdrag skulle realiseres.

Til slutt noen betraktninger om hva dette kan bety for oss: Et årtusenskifte skulle minne en kirke på dens farer og muligheter. Kirken og misjonen må stadig være seg bevisst sine røtter og kontinuiteten tilbake til Israels bibelske tradisjoner, dersom den ikke skal spore av og bli et synkretistisk religionsprodukt, dømt før eller senere til å forsvinne i den allmenne åndshistoriens uendelige hav. I stedet er vi som kirke kalt til stadig å la oss omforme av vår kristentro og så omskape mellommenneskelige og andre forhold i våre omgivelser, slik omvendelse i den tidlige kirke førte til forandring fra hedensk livsstil til kristen livsstil i Åndens kraft og i identifikasjon med Jesus Messias' korsfestelse og oppstandelse.

Misjonens fornyelse må stadig pågå ved at kirken griper tilbake til sin begynnelse og besinner seg på sitt utgangspunkt. Eskatologisk sett er misjonen til Israel og folkene kirkens hovedfunksjon, den umiddelbare konsekvens av kirkens vesen. Jesus Messias' gjenkomst er misjonens drivkraft, endemål og sikre håp. Den urealiserte eskatologi synes ikke å ha vært noe betydelig problem for de tidlige kristne, fordi Guds handlinger gjennom Gudsfolkets historie, og som pekte framover mot Messias, gav sikkerhet for det som skulle komme. Misjonens håp er derfor hverken utopisk eller illusorisk, men grunnlagt i påskens og pinsens realiserte eskatologi. Som kirke og som kristne tilhører vi ikke bare et nytt årtusen, men dette tidsskille skal minne oss om et langt viktigere tidsskille da den eskatologiske tid ble innledet for vår jord. Denne tid bærer i seg håpet om en vidunderlig framtid for vår jord. Vi er som kristne borgere av et nytt rike som på skjult vis har blitt grunnlagt på jorden, og som en dag skal fullendes her.

Til slutt nok et perspektiv fra tidlig jødisk eskatologi: Endetiden skulle bli som urtiden i Guds skaperverk. Hvilken Jesus Messias er det vi venter på? Den Messias som kommer er den samme som var i begynnelsen og som kom første gang. I og med Jesus Messias' gjenkomst skal det oppdrag og de løfter som ble gitt til Guds utvalgte folk, og som ble delvis realisert ved Messias' første komme, en dag fullendes. I det perspektiv driver vi som kirke misjon med et kosmisk håp om å framskynde den dagen.

'For i ham er alt blitt skapt, i himmelen og på jorden, det synlige og usynlige, de som troner og de som hersker, både makter og myndigheter - alt er skapt ved ham og til ham (Kol 1:16).'

Noter

1. Se K. Holter, «Det gamle testamente og misjonen», i J.-M. Berentsen, T. Engelsviken og K. Jørgensen (red.), *Missteologi i dag*. Oslo: Universitetsforlaget 1994, 23-36, spesielt ss. 23-24.
2. Se G. Warneck, *Evangelische Missionslehre*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes 1982, 136-149.
3. W. Bousset, *Die Religion des Judentums im Spätbellenistischen Zeitalter*. 3. Auflage bei H. Gressmann. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1926, spesielt s. 85.
4. Se B. Sundkler, *Missionens värld. Missionskunskap och missionshistoria*. Stockholm: Svenska Bokförlaget 1963, 1-5.
5. Av senere studier som drøfter forholdet partikularisme og universalisme i tidlig jødedom og tidlig kristendom, jfr. T.L. Donaldson, *Paul and the Gentiles: Remapping the Apostle's Convictional World*. Minneapolis: Fortress Press 1997; J.D.G. Dunn, «Paul: Apostate or Apostle of Israel?», *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 89 (1998), 256-271; P. Borgen, «Proselytes, Conquest, and Mission», i P. Borgen, V.K. Robbins, and D.B. Gowler (eds.), *Recruitment, Conquest, and Conflict: Strategies in Judaism, Early Christianity, and the Greco-Roman World*. Atlanta, Georgia: Scholars Press 1998, 57-77.
6. De jødiske skrifter som refereres er angitt i henhold til reglene i *SBL Membership Directory and Handbook* 1994, 223-240. Filons skrifter er angitt etter reglene i *Studia Philonica* 1993, 250-256. Bibeltekster siteres i følge *Bibelen. Norsk oversettelse*. Oslo: Det norske Bibelselskap 1978. Filons tekster siteres ifølge Loeb-utgaven. Når annet ikke er angitt, siteres Pseudepigraphene fra J. H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*. London: Darton, Longman & Todd 1983/1985, vol. 1-2.
7. Jfr. Targumene; Filon: Mos. 1:290-291; Praem. 95-97; Josefus: Ant. 4:7; jfr. 10:208-210. Se G. Vermes, *Scripture and Tradition in Judaism*. Leiden: E.J. Brill 1961, 159ff.; W.A. Meeks, *The Prophet-King: Moses Traditions and the Johannine Christology*. Leiden: E.J. Brill 1967, 71-72; J. Neusner, *Messiah in Context: Israel's History and Destiny in Formative Judaism*. Philadelphia: Fortress Press 1984, 241-247.
8. Se f.eks. D. Zeller, *Der Brief an die Römer*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet Regensburg 1985, 199.
9. E.P. Sanders, «Paul», i J. Barclay and J. Sweet (eds.), *Early Christian Thought in its Jewish Context*. Cambridge: Cambridge University Press 1996, 113.
10. Jfr. Rom 11:13; Gal 1:16-17; 2:8.
11. Jfr. Matt 28:19-19.
12. Jfr. J.D.G. Dunn, «Paul: Apostate or Apostle of Israel?», *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 89 (1998), 256-271.
13. Jfr. Fil 2:25; Filemon 2.
14. H. Windisch, *Der Zweite Korintherbrief*. 9. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck

& Ruprecht 1924, 296.

15. Forøvrig er Åpenbaringsboken det nytestamentlige skrift som er mest preget av en militant form for messianisme. Her er den romerske keiser representant for Anti-Krist som sammen med de hedenske nasjoner angriper de hellige. Kristus tegnes som den seirende erobrer av disse fiendemakter. På paradoksalt vis vinner Kristus ved sin død på korset. På den basis opphøyes han ifølge Åpenbaringsboken som kongenes konge og herrenes herre for å herske over nasjonene med jernstav.
16. Jfr. også Acta 3:19-20; 2 Pet 3:11-12.
17. Jfr. mine studier «Paul's Use of Deut 30:12-14 in Jewish Context», i P. Borgen and S. Giversen (eds.), *The New Testament and Hellenistic Judaism*. Aarhus: Aarhus University Press 1995, 183-203; «Election, Obedience, and Eschatology: Deuteronomy 30:12-14 in Romans 9-11 and the Writings of Philo», i P. Borgen, V.K. Robbins, and D.B. Gowler (eds.), *Recruitment, Conquest, and Conflict: Strategies in Judaism, Early Christianity, and the Greco-Roman World*. Atlanta, Georgia: Scholars Press 1998, 315-331; *The Word is near you: A Study of Deuteronomy 30:12-14 in Paul's Letter to the Romans against the Background of Philo's Exposition in De Virtutibus and De Praemiis et Poenis*. Dr.avh. NTNU, Trondheim 1998.
20. Se T.L. Donaldson, *Paul and the Gentiles: Remapping the Apostle's Convictional World*. Minneapolis: Fortress Press 1997, 51-74.
21. Sitert etter oversettelse i H.W. Hollander and M. De Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: A Commentary*. Leiden: E.J. Brill 1985, 226-227.
22. Skriftet Josef og Asenet gir en parallell til det å motta Ånden som en velsignelse. I dette skriftet skildres hvordan Asenet, datter av Pentefres (den bibelske Potifar) vender om til jødedommen som kvinnelig proselytt. I denne historien, legger Josef sine hender på Asenet og ber for henne om Åndens velsignelse og fornyelse:

Lord God of my father Israel, the most High, the Powerful One of Jacob, who gave life to all (things) and called /them) from the darkness to the light and from the error to the truth, and from the death to the life, you, Lord, bless this virgin, and renew her by your spirit, and form her anew by your hidden hand, and make her alive again by your life, ... (8:9).

23. De mange jødiske elementer og motiver i T. Judah 24 indikerer at disse har vært tilgjengelige for forfatteren som muntlige eller skriftlige tradisjoner i en før-kristen form. Jfr. H.W. Hollander and M. De Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs: A Commentary*. Leiden: E.J. Brill 1985, 184-186.
24. Se J. D. G. Dunn, *The Epistle to the Galatians*. London: A. & C. Black 1993, 164-167.

25. Jfr. Spec. 1:51ff. and Virt. 183.
26. Jfr. b. Yebam. 63a.
27. Jfr. min avhandling med referanser til forskningen, *The Word is near you*, ss. 235-238.
28. Jfr. 1 Enoch 93:5, 8; Filon: Her. 279.
29. K. Berger, «Abraham in den paulinischen Hauptbriefen», *Münchener Theologische Zeitschrift* 17 (1966), 84, refererer til 2 Apoc. Bar. 84: 2 som en parallell til Rom 11:17-24: «Remember that once Moses called heaven and earth to witness against you and said, "If you trespass the Law, you shall be dispersed. And if you shall keep it, you shall be planted.»
30. Oversettelsen er hentet fra C.G. Montefiore and H. Loewe (eds.), *A Rabbinic Anthology*. Philadelphia: Jewish Publication Society 1960, 564-565.
31. Jfr. 1. Tess 1:9-10.
32. Jfr. E. P. Sanders, *Jesus and Judaism*. London: SCM Press 1985, 335-336.
33. Jfr. 2 Macc 6:12; Wis 3:5; 12:22; Pss. Sol. 13:6-10; 18:4.
34. Jfr. Josefus: Ant. 4:14-44.
35. Jfr. Josefus: Ant. 11:169.
36. Jfr. tanken om en gjenreise av Jerusalem i Tob 13:16-17; 14:5; 1 Enoch 90:28-29; Sib. Or. 5:249-252, 420-427; 2 Apoc. Bar. 32:2-4.
37. Jfr. min avhandling, *The Word is near you*, ss. 238-241.
38. Ibid., 239-241.

Per Jarle Bekken, f. 1960, cand. theol. MF 1985. Forskningsstipendiat NAVF 1989-1992. Lektor ved Ansgar teologiske høyskole, Kristiansand 1992-1994. Lektor, senere førsteamanuensis ved Frikirkens teologiske høyskole, Oslo, fra 1994. Dr.art. 1998, NTNU, Trondheim, på avhandlingen *The Word is near you: A Study of Deuteronomy 30:12-14 in Paul's Letter to the Romans against the Background of Philo's Exposition in De Virtutibus and De Praemiis et Poenis*.

Mission and eschatology. Some observations on Paul's theology of mission against the background of eschatological expectations within early Judaism

This study seeks to locate some aspects of Paul's mission and theology within the framework of expectations related to Israel and the nations in Early Judaism. In this way it is possible to see Paul's view on the relationship between Israel and the nations as a redefinition of Jewish eschatological hopes. In light of the affirmation of the eschatological hopes in Christ, Paul saw himself as Israel's eschatological apostle, working as a missionary within the dynamic interplay between Israel and the nations.